

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ

О. О. ШЕВЧУК

В умовах сьогодення освіта розглядається як соціокультурний процес, в якому відбувається формування світогляду і становлення життєвої позиції особистості, а також ціннісної системи, розвиваються способи діяльності й уміння, що сприяють становленню системи життєвих орієнтацій школярів та, головне, визначаються професійні та соціальні перспективи особистісного розвитку у суспільстві.

Особливо треба зазначити, що зараз посилюється інтерес до проблеми професійного самовизначення особистості і як процесу вибору професії та самореалізації, так і загалом, тому що в Україні в останні роки відбуваються події й реформи, які можна назвати „титанічними змінами у суспільній свідомості”. Реформи та зміни в країні обумовлені соціальним запитом, сформованим в умовах політико-економічних змін, що відбуваються в нашій країні. Поворот української освіти до особистісного та професійного розвитку в умовах шкільного навчання поставило принципове питання про різнобічний розвиток особистості школяра. При цьому визначився дуже важливий аспект – за школярем закріпився статус суб'єкта освіти та власного життя, що володіє індивідуальністю, правом вибору, рефлексією й, звісно, самоактуалізацією.

Проблема професійного самовизначення складна та багатоаспектна. Вона структурована на філософському, соціологічному, психологічному і педагогічному рівнях.

У психолого-педагогічній науці професійне самовизначення виступає у тісному взаємозв'язку із загальним процесом самовизначення і самореалізації особистості, які розглянуті та досліджені такими вченими, як: К. Абульханова-Славська, Л. Виготський, М. Гінзбург, Д. Фельдштейн та ін.

Професійне самовизначення як процес засвоєння соціальних ролей у процесі соціалізації розглядали також А. Асмолов, Е. Клімов, І. Кон, Т. Кудрявцев, С. Чистякова та ін.

В даний час вибір майбутньої професії, професійне самовизначення старшокласників відбувається в умовах дуже нестабільної ситуації в українському суспільстві. Криза всюди, і всередині країни, де відсутня належна толерантність на рівні міжособистісних відносин, на рівні громадянського суспільства, так і на рівні міждержавних відносин. Доповнює всю „палітру” негативних тенденцій гнітюча ситуація в економіці. Неясність перспектив соціального розвитку країни, матеріальні труднощі ведуть до того, що багато молодих людей з тривогою та побоюванням дивляться у майбутнє, вони не можуть самостійно прийняти рішення з приводу свого подальшого влаштування і зробити самостійний професійний вибір.

У зв'язку з цим проблема управління професійним самовизначенням старшокласників, психолого-педагогічного супроводу в процесі формування адекватного вибору професійного шляху, а також потреб суспільства стає нині особливо актуальною.

Отже **метою статті** є розгляд особливостей професійного самовизначення старшокласників у сучасних умовах модернізації та реформуванні пострадянської системи освіти.

Важливим завданням є всеосяжне усвідомлення того, що модернізація системи освіти є необхідною і надзвичайно важливою складовою сучасних реалій в Україні, тим паче у світлі європейської інтеграції України.

Освітні установи мають створювати оптимальні умови для професійного самовизначення особистості, здатності плідно жити та в подальшому працювати в сучасному суспільстві і перетворювати його, самостійно приймаючи правильні, життєво важливі рішення й позитивно самореалізовуватися в основних сферах життєдіяльності, у тому числі і професійної.

Системоутворюючим фактором особистісного самовизначення є професійне самовизначення. Як зазначав Е. Клімов, під цим терміном розуміється в педагогічній науці процес формування особистістю свого ставлення до професійного й трудового середовища. Такий тривалий процес узгодження внутрішньоособистісних та соціально-професійних потреб відбувається протягом усього життєвого і професійного шляху [1]. Ефективність професійного самовизначення особистості залежить від характеру педагогічного супроводу даного процесу, управління даним процесом, тобто створенням оптимальних умов для самостійного, усвідомленого вибору старшокласниками майбутньої професійної діяльності.

Період вибору професії припадає на старший шкільний вік. Для нього характерні самоактуалізація, прийняття відповідальних рішень, що визначають усе подальше життя людини. І це є найважливішою підставою зваженого вибору учнями якісної освіти, що відповідає потребам та

здібностям особистісного розвитку, пріоритетам у професійній сфері, ціннісним орієнтаціям і індивідуально вираженим цілям [2]. Воно пов'язано із тим, що потреба у самовизначенні є головним аспектом у соціальній ситуації розвитку старшокласників.

Важливим аспектом у допомозі старшокласникам в їхньому професійному самовизначенні має професіологія.

Професіологія – це наука, об'єктом якої є різноманітні професії, що вивчаються методами соціології, психології, фізіології, медицини та педагогіки; *предметом* – їх взаємодія з працівниками та колективами; *завданнями* – їх раціоналізація та проектування з метою покращання трудової експертизи, професійної підготовки, оздоровлення умов і режиму праці, підвищення її продуктивності та задоволеності нею [3].

Професіологія відіграє одну з ключових ролей у адекватному професійному самовизначенні особистості.

Зважаючи на всі вищенаведені дані, зрозуміло, що українська система освіти потребує негайного її реформування, як системи загальної середньої освіти. Власне, реформа повинна передбачати впровадження як профільного навчання, так і подальшу демократизацію й гуманізацію школи, що внаслідок створюватиме сприятливі умови для успішного розв'язання багатьох суспільних проблем. Тому можна з упевненістю стверджувати, що розбудова профільної школи в Україні є одним із найважливіших завдань і допомогою старшокласникам у виборі їхньої майбутньої професії. При цьому підготовка старшокласника до вибору профілю навчання на етапі допрофільної підготовки – це фактично перший серйозний крок до вибору професії.

Поняття допрофільна підготовка учнів є доволі новим для сьогоднішньої української педагогічної науки. Вперше цей термін з'явився в Концепції профільного навчання. Під час суспільно-професійних обговорень проекту концепції окремі фахівці вважали, що запровадження профільного навчання в 10–11 класах не повинне ніяк торкатися основної школи, оскільки профільне навчання може відбутися „само собою”, себто без здійснення системної підготовчої роботи наприкінці основної школи і фактичного включення її в процес профілізації. Однак така точка зору підтримки не знайшла. Концепція профільного навчання означає, що „реалізація ідеї профілізації навчання в старшій школі ставить випускника основної школи перед необхідністю здійснення відповідального вибору – попереднього самовизначення відносно профілюючого напрямку власної діяльності” [4].

Теоретичні та емпіричні дослідження питань професійного самовизначення старшокласників показують, що формування і розвиток найважливіших якостей та ціннісних орієнтацій, пов'язаних із подальшим способом отримання освіти та майбутньої професії, фокусує в собі профільне навчання, яке в процесі професійної орієнтації старшокласників створює умови для формування самостійного, усвідомленого вибору старшокласниками майбутньої професійної діяльності. Тобто, профільне навчання як педагогічний засіб, з одного боку, впливає на психічні процеси становлення особистості його учасників, а, з іншого, впливаючи на соціальне середовище, створює педагогічні умови для професійного самовизначення.

Однією з ключових ідей профільного навчання є розробка індивідуального освітнього шляху особистості, оскільки таким чином створюється спрямування на педагогічну підтримку індивідуальності старшокласника, розвиток його інтелектуальної та емоційно-вольової сфер, стимулювання творчості і духовності в умовах освітнього середовища [5].

Треба також зазначити, що існують певні аспекти стосовно середовища в якому перебуває старшокласник. А саме стосовно інформаційного середовища. Величезний інформаційний потік часто не тільки не допомагає старшокласнику при виборі його майбутньої професії, а й приводить його в стан розгубленості та невизначеності. У такій ситуації необхідно виявити і створити умови, що обумовлюють ефективність професійного самовизначення старшокласників у процесі профільного навчання. У той же час, як показує проведений теоретичний аналіз, велика кількість наукових праць, в яких розкрито окремі сторони проблеми психолого-педагогічного супроводу й сприяння професійної орієнтації старших школярів, не забезпечують педагогів ясним і цілісним уявленням про сутність та умови ефективного управління процесом професійного самовизначення старшокласників.

Дана обставина підтверджується низкою суперечностей між: суспільною потребою у формуванні процесу професійного самовизначення старшокласників і недосконалістю системи профорієнтаційної роботи у виховному процесі загальноосвітньої школи; наявним потенціалом психолого-педагогічних засобів управління професійним самовизначенням особистості й недостатньою науково-теоретичною та практичною розробленістю системи його педагогічного супроводу в умовах загальноосвітньої школи.

Отже існує необхідність підвищення якості психолого-педагогічного супроводу професійного самовизначення старшокласників через недостатню розробленість засобів активізації даного процесу.

Власне всі ці протиріччя і визначили одну з головних проблем у реформуванні професійного самовизначення, вона полягає і складається в необхідності науково обґрунтованого визначення

механізмів процесу професійного самовизначення старшокласників на основі вдосконалення освітнього, розвиваючого, виховного, стимулюючого аспектів профільного навчання в педагогічному процесі загальноосвітньої школи.

Для вирішення завдань та проблем, пов'язаних із самовизначенням старшокласників, є такі **методи дослідження**:

– *теоретичні*: метод класифікації та систематизації, метод узагальнення і систематизації, порівняльно-зіставний метод;

– *емпіричні*: метод експерименту, метод експертних оцінок, оцінка та аналіз продуктів діяльності; діагностичні: диференційно-діагностичний опитувальник Е Клімова (ДДО); методика виявлення провідних мотивів професійної діяльності; репертуарна методика діагностики професійної спрямованості учнів; опитувальник термінальних цінностей „Отец” (І. Сенін); методика „Структура інтересів” (В. Хеннінг); методика виявлення інформованості випускників про „світ професій”, оцінки своїх професійних перспектив, професійної готовності, змісту освітнього процесу з погляду його спрямованості на професійну орієнтацію; методика виявлення сформованості професійного плану, мотивів вибору професії та професійної спрямованості. При роботі з отриманими даними для більш точного результату їх треба завжди піддавати порівняльному аналізу й математичній обробці [6].

Також треба звертати увагу на роботу на навчально-методичному рівні, тому що цілі і зміст самовизначення старшокласників, зазвичай, формулюються з позиції особистісно та соціально важливої цінності праці на базі профільного навчання, психологічної теорії діяльності; завдання, форми і методи профільно-орієнтованого навчання учнів, що будуються в єдності інтелектуальних, фізіологічних і соціальних аспектів. Особистісний рівень в основних концепціях визначається через пріоритетний вибір конкретного профілю підготовки, підставою для якого служать особливості різнорівневого розвитку здібностей і потреб особистості.

Отже, всі вищезазначені твердження дають підставу зробити узагальнюючі **висновки**.

По-перше, різноманітність форм та методів й загальна складність організації процесу супроводу професійного самовизначення в школі особливо під час його реформування свідчать про те, що варто говорити про нього як про цілісну систему, де важливим виявляється питання координації зусиль усіх фахівців, що ставлять своєю метою допомогу старшокласнику в усвідомленому професійному виборі. Це завдання може бути вирішено завдяки введенню у навчально-виховний процес курсу профорієнтаційного спрямування, зміст якого має слугувати системоутворюючою основою для реалізації організаційно-педагогічних умов спільної діяльності суб'єктів профорієнтаційної роботи у середній загальноосвітній школі. Наприклад, курси „Людина і світ професій” (для 8–9 класів) і „Побудова кар'єри” (для 10–11 класів), які розроблено працівниками лабораторії трудового виховання і профорієнтації Інституту проблем виховання НАПН України [7].

По-друге, професійне самовизначення старшокласника розглядається як соціокультурний процес створення, розвитку та формування особистісної зрілості, що виявляється в самостійному процесі планування свого професійного майбутнього. Умовами, що забезпечують оптимальний рівень професійного самовизначення учнів старших класів, є: особистісна зрілість, адекватність самооцінки здібностей для оволодіння майбутньою професією, ступінь повноти уявлень про зміст майбутньої професійної діяльності і результативність психолого-педагогічного супроводу процесу та їх професійного самовизначення.

Отже, задля поліпшення ситуації і вирішення багатьох проблем у самовизначенні перспектив у майбутньому є проведення й розробка досліджень, їх ґрунтовна та експериментальна перевірка на практиці в роботі зі старшокласниками загальноосвітніх шкіл України.

Список використаної літератури:

1. Аверкин В. Н. Образование – главный фактор социально-экономических преобразований / В. Н. Аверкин, М. М. Прусак, В. В. Сорока // Вестник Новгородского государственного университета, 1999. – № 6. – С. 25–38
2. Бех І. Д. Виховання особистості / І. Д. Бех. – К. : „Либідь”, 2003. – 127 с.
3. Гладкова В. М. Профорієнтація : [навчальний посібник] / В. М. Гладкова. – К. : Новий Світ, 2000, 2014. – 278 с.
4. Професійне самовизначення старшокласників : [методичний посібник / Д. О. Закатнов, О. В. Мельник, О. В. Осипов, та ін.] ; за ред. Д. Закатнова. – К. : „Шкільний світ”, 2006. – 128 с.
5. Акинфиева Н. В. Государственно-общественное управление муниципальными образовательными системами / Н. В. Акинфиева, А. П. Владимировна. – Саратов, 2001. – 102 с.
6. Анисимов В.В. Управление процессом развития современной образовательной системы. / О.Г. Грохольская, И.А. Коробецкий. М, 2000. – 105 с.
7. Мельник О. В. Програма „Побудова кар'єри” [для 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів] (35 годин) / О. В. Мельник, І. І. Ткачук // Трудова підготовка в закладах освіти. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – № 3. – С. 30–39.

Рецензент – кандидат філософських наук, доцент В. В. Березенець